

مجله مطالعات ایرانی

دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی

دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال هشتم، شماره‌ی شانزدهم، پاییز ۱۳۸۸

کتاب شناسی خلیج فارس*

دکتر شمس‌الدین نجمی

عضو هیأت علمی دانشگاه شهید باهنر کرمان

چکیده

خلیج یا دریایی که در دامن ایران آرمیده است و مرز جنوبی سرزمین ایران با حدود ۲۰۰۰ کیلومتر در شمال آن قرار دارد، از دیرباز «خلیج فارس» یا «دریای فارس» نامیده شده است. این خلیج نام خود را از سرزمین پارس (ایران) یا امپراتوری پارس که به دست کوروش بزرگ در ۲۵۰۰ سال پیش بنیاد نهاده شده، گرفته است.

این نام از دنیای باستان یعنی از زمان بابلی‌ها تا کنون مورد استفاده و تأیید تمام ملل قرار گرفته و تمام تاریخ‌نگاران، جغرافی‌نویسان، سیاستمداران و خبرنگاران در آثار خود از این خلیج به همین نام یاد کرده‌اند. اما در دو سه دهه‌ی اخیر به سبب برخی از تحریکات و اهداف سیاسی بعضی از دولت‌های چپاول‌گر و سلطه‌جو، که به تحریک همسایگان ایران در خلیج نیز منجر شده است، نام مجعول «خلیج عربی» را برای «خلیج فارس» به کار برده‌اند که کاری خصمانه و کاملاً بی‌پایه و اساس است.

در این مقاله سعی شده است با استناد به منابع موجود در کتابخانه‌های کرمان و هرمزگان، کتابشناسی خلیج فارس ارائه و با تحلیلی بر چند منبع از کتب معرفی شده، بیانگر این مهم باشیم که این دریا همواره در طول تاریخ، هیچ‌نامی جز «خلیج فارس» نداشته است.

واژگان کلیدی

ایران (پارس)، خلیج فارس، کتابشناسی خلیج فارس.

* تاریخ دریافت مقاله: ۸۸/۲/۱۵ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۸۸/۷/۱۵

نشانی پست الکترونیک نویسنده: sh.najmi@yahoo.com

۱- مقدمه

دریای پارس یا خلیج فارس؛ دریایی است با ژرفای کم. از آب‌های گرم و شور، بین ۲۴ و ۳۰ درجه و ۳۰ دقیقه‌ی عرض شمالی و ۴۸ و ۵۶ درجه و ۲۵ دقیقه‌ی شرقی از نصف‌النهار گرینویچ قرار دارد. خلیج فارس با وسعتی برابر ۲۳۲/۸۵۰ کیلومتر مربع بین ایران و شبه جزیره‌ی عربستان واقع شده و توسط تنگه‌ی هرمز با دریای عمان مربوط می‌شود.

از هنگامی که آریایی‌ها، سراسر فلات ایران، از کنار رود جیحون تا دریای جنوب را برای سکونت اختیار کردند و به این سرزمین کوچیدند، (از هزاره‌ی دوم تا هزاره‌ی اول پیش از میلاد)، به سه گروه عمده تقسیم شدند:

۱- گروه جنوب و جنوب شرقی تا مرز ایران، اقوام: «پارس».

۲- گروه شمال و شمال غربی، اقوام: «ماد».

۳- گروه شرق و شمال غربی، اقوام: «پارت».

نخستین اشاره به قوم پارس، از سده‌ی ۹ پ.م است که در کتیبه‌ی آشوری شلمانصر III (= Salmanasar)، از آنان با نام «پارسوا»، اسم برده شده‌است، قومی که در «آنشان» در جنوب غربی ایران در نزدیکی دولت باستانی «ایلام» ساکن شده بودند. از زمانی که پارس‌ها به رهبری کوروش بزرگ مستقل شدند (۵۵۰ پ.م) و نام حکومت خویش را پادشاهی «پارس و ماد» نهادند، بدون شک نام این دریا هم «دریای پارس» شد (دریایی که قبل از تسلط ایرانی‌های آریایی نژاد، بر فلات ایران، نامی آشوری داشت. آنان این خلیج را نارمَرَّتو (= Nār marratu) به معنای «دریای تلخ» می‌نامیدند). چرا که پارسیان همواره به پارسی بودن خویش می‌بالیدند، چنان‌که داریوش بزرگ می‌گوید:

(۷) گوید داریوش شاه من پارسی هستم، از پارس.

(۸) مصر را گرفتم. من فرمان دادم به کندن این جوی (کانال، تُرعه).

(۹) از رودی با نام نیل که در مصر جریان دارد.

(۱۰) به سوی دریایی که از پارس می‌آید، پس این جوی کنده شد.

(۱۱) هم چنانکه من فرمان داده بودم و کشتی‌ها از مصر.

(۱۲) از طریق این جوی به سوی پارس می‌آیند، چنانکه من مایل بودم.

(سنگ نوشته‌ی کانال سوئز - D Ze)^(۱)

و از همین زمان است که پس از ایجاد دولت مستقل پارسی در جنوب ایران و تشکیل امپراتوری بزرگ پارس توسط کوروش هخامنشی، زبان، سرزمین و حکومت ایران هم نام «پارس» به خود گرفت که نام دریای پارس یا خلیج فارس به عنوان بخشی مهم از پیکره‌ی این سرزمین پهناور یادگار آن دوره است؛ زیرا از نخستین روزی که نام این دریا در اسناد معتبر تاریخی آمده‌است، تا امروز همواره آن را به همین نام خوانده‌اند و در سراسر جهان متمدن و آزاد، همیشه و به هر زبانی این نام رواج داشته است. و چون در آن عهد، بازرگانی از راه دریا رایج بود، کشتی‌های تجاری ایران و دیگر ملت‌ها در این خلیج رفت و آمد می‌کردند. لذا تمامی دریانوردان، تاریخ‌نگاران و جغرافی‌دان‌ها، این دریای قدیمی را «خلیج فارس» نامیده‌اند. (بندر دریا، شماره‌ی ۲، ص ۶۲).

پس، آن طور که از قراین و شواهد و مدارک مستند و معتبر تاریخی بر می‌آید، خلیج فارس از زمان‌های قدیم، میدان فعالیت اقوام گوناگون و وسیله‌ی ارتباط و داد و ستد آنان بوده‌است و پیش از آن که در دریای مدیترانه کشتیرانی به عمل آید، حوادث مهمی در صحنه‌ی «دریای پارس» روی داده که در سیر تکامل تمدن بشر فوق‌العاده تأثیرگذار بوده‌است. ظاهراً قدیمی‌ترین ملت‌هایی که در خلیج فارس اقدام به کشتیرانی کرده‌اند، اقوام سومری، ایلامی، آسوری، کلدانی، بابلی و پارسی‌ها بودند. آنطور که از داستان‌های تاریخی دنیای باستان به دست می‌آید، از سده‌ی دهم پ.م. دریانوردی در «خلیج فارس» سابقه داشته‌است. (بندر و دریا، شماره‌ی ۱۴، ص ۹).

این کتاب‌شناسی، شامل معرفی ۲۰۲ کتاب، ۵۰ مجله و ۵۹ مقاله است که بیشتر در کتابخانه‌های کرمان و بندرعباس، به ویژه دانشگاه‌های این دو استان، شناسایی گردید. تعداد قابل توجه این کتاب‌ها و مقاله‌ها گویای غنای فرهنگی و تاریخی این ناحیه از سرزمین پهناور ایران است و همچنین گنجینه‌ی گرانبها و قابل ملاحظه‌ای خواهد بود برای ایران‌پژوهی و شناسایی بیشتر خلیج فارس و قابلیت‌ها و ویژگی‌های آن.

۲- کتابشناسی خلیج فارس

۲-۱- منابع فارسی

- ۱- آرانوا، و اشرافیان، دولت نادرشاه افشار، ترجمه‌ی حمید امین؛ تهران: شبگیر، ۱۳۵۶.
- ۲- آل احمد، جلال، جزیره‌ی خارک در یتیم خلیج فارس؛ تهران: مجید، ۱۳۷۶.

- ۳- آل احمد، جلال، **جزیره‌ی خارک، در یتیم خلیج فارس**، چاپ چهارم؛ تهران: امیرکبیر، ۱۳۶۹.
- ۴- آل‌داوود، سیدعلی (تصحیح و اهتمام)، **دو سفرنامه از جنوب در سال‌های ۱۲۷۵ هـ ق و ۱۳۰۷ هـ ق**؛ تهران: امیرکبیر، ۱۳۷۷.
- ۵- ابن بطوطه، **سفرنامه‌ی ابن بطوطه**، ترجمه‌ی علی موحد؛ تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۶۹.
- ۶- ابن بلخی، **فارسنامه**، به کوشش و تصحیح لسترنج و رینولد نیکلسون؛ تهران: دنیای کتاب، ۱۳۶۲.
- ۷- ابن حوقل، **صورة الارض**، ترجمه‌ی دکتر جعفر شعار، چاپ لیدن، ۱۹۳۹؛ تهران: بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۵۱.
- ۸- استرآبادی، میرزا محمدخان، **دره‌ی نادری**، به اهتمام جعفر شهیدی؛ تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۶۱.
- ۹- اسدی، بیژن، **خارجیان در خلیج فارس**؛ تهران: مرکز بازشناسی اسلام و ایران، ۱۳۸۳.
- ۱۰- اسکندریگ منشی، **تاریخ عالم آرای عباسی**، تصحیح محمد اسماعیل رضوانی؛ تهران: دنیای کتاب، ۱۳۷۷.
- ۱۱- اصطخری، ابواسحق ابراهیم، **مسالك و ممالک**، به کوشش ایرج افشار؛ تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۴۰.
- ۱۲- اطاعت، جواد، **ژئوپولیتیک و سیاست خارجی ایران**؛ تهران: نشر سفید، ۱۳۷۶.
- ۱۳- **اطلس جهان در عصر فضا**؛ مؤسسه‌ی جغرافیایی و کارتوگرافی سحاب (شماره‌ی ۴۰۰۱)، تهران: ۱۳۵۰ و ۱۳۵۷.
- ۱۴- **اطلس نقشه‌های جغرافیایی و اسناد تاریخی درباره‌ی خلیج فارس از ماقبل تاریخ تا زمان معاصر**؛ تهران، مؤسسه‌ی جغرافیایی و کارتوگرافی سحاب، ۱۳۴۹.
- ۱۵- افشار سیستانی، ایرج، **جغرافیای تاریخی دریای پارس**؛ تهران، پژوهشگاه فرهنگ و هنر اسلامی، ۱۳۷۶.
- ۱۶- افشار سیستانی، ایرج، **جزیره‌ی هندرابی و دریای پارس و نگاهی به جزایر فارور و فارورگان**؛ تهران، ناشر مؤلف، ۱۳۷۱.
- ۱۷- افشار سیستانی، ایرج، **شناخت استان هرمزگان**؛ تهران، هیرمند، ۱۳۷۸.
- ۱۸- افشار سیستانی، ایرج، **دفتر تاریخ**؛ تهران، بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار، ۱۳۸۰.
- ۱۹- افشار سیستانی، ایرج، **فهرست مقالات فارسی**، ۶ جلد.
- ۲۰- اقبال آشتیانی، عباس، **مطالعاتی در باب بحرین و جزایر و سواحل خلیج فارس**؛ تهران، چاپخانه‌ی مجلس، ۱۳۲۸.
- ۲۱- اقبال آشتیانی، عباس، **تاریخ مفصل ایران از استیلای مغول تا اعلان مشروطیت**؛ تهران، امیرکبیر، ۱۳۴۱.

- ۲۲- اقتداری، احمد، آثار شهرهای باستانی سواحل و جزایر خلیج فارس؛ تهران، چاپخانه‌ی مجلس، ۱۳۲۸.
- ۲۳- اقتداری، احمد، آثار شهرهای باستانی سواحل و جزایر خلیج فارس و دریای عمان؛ تهران، انجمن آثار ملی، ۱۳۴۸.
- ۲۴- اقتداری، احمد، آثار و بناهای تاریخی خوزستان، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی؛ تهران، انجمن آثار ملی، ۱۳۵۴.
- ۲۵- اقتداری، احمد، از دریای پارس تا دریای چین؛ تهران، شرکت تحقیق، ۱۳۶۴.
- ۲۶- اقتداری، احمد، خلیج فارس؛ تهران، کتابخانه‌ی ابن سینا، فرانکلین، ۱۳۴۵.
- ۲۷- اقتداری، احمد، خلیج فارس (کتاب جوانان)؛ تهران، شرکت سهامی کتاب‌های جیبی، ۱۳۴۵ و ۱۳۵۶.
- ۲۸- اقتداری، احمد، زبان‌های محلی و فولکلور خلیج فارس؛ تهران، مرکز مطالعات خلیج فارس، ۱۳۶۹.
- ۲۹- اقتداری، احمد، کشته‌ی خویش؛ تهران، توس، بی‌تا.
- ۳۰- الهی، همایون، خلیج فارس و مسائل آن؛ تهران: قومس، ۱۳۷۳.
- ۳۱- بابکراد، جواد، آثار سیاسی خلیج فارس؛ بی‌جا، بی‌آ، بی‌تا.
- ۳۲- بارتولد. و، تذکره‌ی جغرافیای تاریخی ایران، ترجمه‌ی حمزه‌ی سرداد ور؛ تهران: توس، چاپ دوم، ۱۳۵۸.
- ۳۳- بازن: نامه‌های طبیب نادر، ترجمه‌ی علی‌اصغر حریری؛ تهران، تابان، ۱۳۴۰.
- ۳۴- بلوکباشی، علی، جزیره‌ی قشم، صدف ناشکفته‌ی خلیج فارس؛ تهران، دفتر پژوهش‌های فرهنگی، ۱۳۷۱.
- ۳۵- بیانی، خانبابا: تاریخ نظامی ایران؛ تهران، زرین، ۱۳۷۸.
- ۳۶- پاکدامن، رحمت‌اله، قشم جزیره‌ای آشنا؛ بی‌جا، سازمان برنامه و بودجه‌ی هرمزگان، ۱۳۶۴.
- ۳۷- پری، جان، کریم خان زند؛ ترجمه‌ی محمد ساکی؛ تهران، فراز، ۱۳۶۵.
- ۳۸- پطرس دی سرکیس گیلاتنیز، سقوط اصفهان (گزارش‌های پطرس گیلاتنیز درباره‌ی حمله‌ی افغان و محاصره‌ی اصفهان به سال ۱۱۳۵ ه.ق. و آثار آن در شمال ایران و تورکیه و روسیه)، ترجمه‌ی محمد مهریار؛ اصفهان: کتابفروشی مهریار، ۱۳۴۴.
- ۳۹- پیرنیا، حسن (مشیرالدوله)، ایران باستان یا تاریخ مفصل ایران قدیم؛ تهران: دنیای کتاب، ۱۳۶۲.
- ۴۰- تاریخ ایران (ایران در دوره‌ی معاصر)؛ نظام جدید آموزش متوسطه، دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی، ۱۳۷۸.
- ۴۱- تاریخ ایران در دوره‌ی صفویه (پژوهش از دانشگاه کمبریج)، ترجمه‌ی یعقوب آژند؛ تهران، شفق، ۱۳۸۰.
- ۴۲- تاورنیه، ژان باتیست: سفرنامه‌ی تاورنیه، ترجمه‌ی ابوالقاسم ابوتراب نوری، با تجدید نظر و تصحیح احمد شیرانی؛ بی‌جا: کتابفروشی سنایی و تأیید اصفهانی، بی‌تا.

- ۴۳- تجلی‌پور، مهدی (اهتمام و سرپرستی): **دایره‌المعارف دانش بشر؛ تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۴۹.**
- ۴۴- تدین، عطاءالله، **نام خلیج فارس در طول تاریخ؛ تهران، انتشارات وزارت اطلاعات و جهانگردی، ۱۳۵۵/۲۵۳۵.**
- ۴۵- تکمیل همایون، ناصر، **خلیج فارس؛ تهران، دفتر پژوهش‌های فرهنگی، ۱۳۸۱.**
- ۴۶- توماس، ام.ریکس و جی، کلی: **اعراب و تجارت برده در دریای پارس؛ شیراز: نوید شیراز، ۱۳۸۰.**
- ۴۷- جابر، پائول و سیک گری و همکاران، **منافع قدرت‌های بزرگ در خلیج فارس، ترجمه‌ی مجید قهرمانی؛ تهران، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۰.**
- ۴۸- جعفری ولدانی، اصغر، **تحولات مرزها و نقش ژئوپلیتیک آن در خلیج فارس؛ تهران: قوس، ۱۳۷۴.**
- ۴۹- **جغرافیای استان هرمزگان**، کارشناسان گروه آموزش آموزش و پرورش استان هرمزگان؛ تهران، شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی، ۱۳۷۸.
- ۵۰- **جغرافیای ایران؛ تهران، شرکت چاپ و نشر ایران، ۱۳۷۴.**
- ۵۱- حافظ‌نیا، محمدرضا، **خلیج فارس و نقش استراتژیک تنگه‌ی هرمز؛ تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها، ۱۳۷۱.**
- ۵۲- **حدودالعالم من المشرق الی المغرب**، بی‌م، به کوشش منوچهر ستوده؛ تهران، دانشگاه، ۱۳۴۰.
- ۵۳- حزین لاهیجی، شیخ محمدعلی، **تاریخ و سفرنامه‌ی حزین**، تحقیق و تصحیح علی دوانی؛ تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۷۵.
- ۵۴- حقایق‌نگار خورموجی، میرزا جعفرخان: **نزهت‌الآخبار، تاریخ و جغرافیای فارس، تصحیح و تحقیق علی آل‌داوود؛ تهران، سازمان چاپ و انتشارات فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۸۰.**
- ۵۵- **خلیج فارس (سمینار خلیج فارس، تهران، ۱۳۴۱)؛ تهران، اداره‌ی کل انتشارات و رادیو، ۱۳۴۲.**
- ۵۶- دانشور، محمود، **دیدنی‌ها و شنیدنی‌های ایران؛ تهران: چاپخانه‌ی فردوسی، بی‌تا**
- ۵۷- دراسیدل، جرال.د.اچ: **جغرافیای سیاسی خاورمیانه و شمال آفریقا**، ترجمه‌ی دره‌ی میرحیدر (مهاجرانی)؛ تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه، ۱۳۶۹.
- ۵۸- دریادار، بایندر، **خلیج فارس؛ بی‌جا، بی‌ا، ۱۳۱۷.**
- ۵۹- دژگانی، فاطمه (ایران)، **قشم تگینی بر خلیج فارس؛ تهران، سیروان، ۱۳۸۴.**
- ۶۰- دلاواله، پیتر، **سفرنامه‌ی پیتر و دلاواله**، ترجمه‌ی محمود بهفروزی؛ تهران، قطر، ۱۳۸۰.
- ۶۱- دلد، اسکندر، **خلیج فارس؛ تهران: نوین، ۱۳۶۳.**
- ۶۲- دولیه دولند، آندره، **زیبایی‌های ایران**، ترجمه‌ی محسن صبا؛ تهران، انجمن دوستداران کتاب، ۲۵۳۵.

- ۶۳- دهخدا، علی اکبر خان، **لغت نامه**، تهران، دانشگاه تهران، دوره‌ی جدید، ۱۳۷۴.
- ۶۴- دیاکونوف، ام، **ایران باستان**، ترجمه‌ی کریم کشاورز؛ تهران، پیام، ۱۳۷۵ / ۲۵۳۷.
- ۶۵- دیاکونوف، ام، **اشکانیان**، ترجمه‌ی کریم کشاورز؛ تهران، پیام، ۱۳۵۱.
- ۶۶- دیولافوا، مادام ژان، **ایران، کلد و شوش**، ترجمه‌ی علی محمد فره‌وشی (مترجم همایون)، به کوشش بهرام فره‌وشی؛ تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۶۴.
- ۶۷- راثین، اسماعیل، **دریانوردی ایرانیان (از دوران‌های افسانه‌ای تا ظهور اسلام)**؛ تهران: جاویدان، ۱۳۵۶.
- ۶۸- **روزنامه‌ی میرزا محمد کلاتر فارس**، تصحیح عباس اقبال؛ تهران: کتابفروشی طهوری و سنایی، ۱۳۶۲.
- ۶۹- روملو، حسن بیگ، **احسن التواریخ**، تصحیح عبدالحسین نوایی؛ تهران، با، ۱۳۵۷.
- ۷۰- رهنمایی، محمدتقی، **توان‌های محیطی ایران**؛ تهران، مرکز تحقیقات و مطالعات شهرسازی و معماری، ۱۳۶۹.
- ۷۱- زیدان، جرجی، **تاریخ التمدن الاسلامی**، ترجمه‌ی علی جواهر کلام؛ تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۶.
- ۷۲- ساعدی، غلامحسین، **اهل هوا**؛ تهران، دانشگاه تهران، مؤسسه‌ی مطالعات و تحقیقات اجتماعی، ۱۳۴۵.
- ۷۳- سایبانی، احمد، **جاسک در گذر تاریخ**؛ قم، همسایه، ۱۳۸۲.
- ۷۴- سایبانی، احمد، **از بندر جرون تا بندرعباس**؛ چی چی کا، ۱۳۷۷.
- ۷۵- سایکس، سرپرسی، **تاریخ ایران**، ترجمه‌ی سیدمحمدتقی فخر داعی گیلانی؛ تهران، دنیای کتاب، ۱۳۷۷.
- ۷۶- سحاب، محمدرضا و دیگران، **خلیج فارس در نقشه‌های کهن**؛ تهران، مؤسسه‌ی جغرافیایی و کارتوگرافی سحاب، مصور، ۱۳۸۴.
- ۷۷- سدیدالسلطنه بندرعباسی، محمدعلی خان، **بندرعباس و خلیج فارس**، تصحیح احمد اقتداری؛ تهران: دنیای کتاب، ۱۳۶۸.
- ۷۸- سدیدالسلطنه بندرعباسی، محمدعلی خان، **صید مروارید**، تصحیح احمد اقتداری؛ تهران، پژوهشکده‌ی مردم‌شناسی و معاونت پژوهشی سازمان میراث فرهنگی کشور، ۱۳۸۱.
- ۷۹- سدیدالسلطنه بندرعباسی، محمدعلی خان: **تاریخ مسقط و عمان و بحرین و قطر و روابط آن‌ها با ایران**، تصحیح احمد اقتداری؛ تهران: دنیای کتاب، ۱۳۷۰.
- ۸۰- سدیدالسلطنه بندرعباسی، محمدعلی خان: **سرزمین‌های شمالی پیرامون خلیج فارس و دریای عمان در صد سال پیش ۱۳۳۲-۱۳۲۴ هـ (مغاص الثانی و منارالیالی)**، استخراج و تنظیم احمد اقتداری؛ تهران: جهان معاصر، ۱۳۷۱.
- ۸۱- سدیدالسلطنه کبابی، محمدعلی، **بندرعباس و خلیج فارس (اعلام الناس فی احوال بندرعباس)**، تصحیح و مقدمه‌ی احمد اقتداری، به کوشش علی ستایش؛ تهران، دنیای کتاب، ۱۳۶۳.

- ۸۲- سفرنامه‌ی سانسون (وضع کشور ایران در عهد شاه سلیمان صفوی)، ترجمه‌ی محمد مهربار؛ اصفهان، گله‌ها، ۱۳۷۷.
- ۸۳- سفیری، فلوریدا، پلیس جنوب؛ بی‌جا، بی‌تا.
- ۸۴- سیموری، راجر مروین، خلیج فارس از دوران باستان تا قرن ۱۸ میلادی، ترجمه‌ی حسن زنگنه؛ قم، مرکز بوشهر شناسی با همکاری انتشارات همسایه، ۱۳۷۷.
- ۸۵- سیموری، راجر مروین، ایران عصر صفوی، ترجمه‌ی کامبیز عزیزی؛ تهران، نشر مرز، ۱۳۷۲.
- ۸۶- شارپ، رلف نورمن، فرمان‌های شاهنشاهان هخامنشی، شیراز، ۱۳۴۶.
- ۸۷- شاردن، ژان: سفرنامه‌ی شاردن، ترجمه‌ی محمد عباسی؛ تهران، امیرکبیر، تهران، ۱۳۳۶.
- ۸۸- شرفایی، شرفا، خاطرات شرفا شرفایی، با مقدمه‌ی دکتر باستانی پاریزی و ایرج افشار؛ تهران، دستان، تهران، ۱۳۸۲.
- ۸۹- شرفایی، شرفا، سفرنامه‌ی شرفا شرفایی، با مقدمه‌ی احمد حبیبی؛ قم، همسایه، ۱۳۸۳.
- ۹۰- شوستر والسر، سیبلا، ایران عصر صفوی از دیدگاه سفرنامه‌های اروپاییان، ترجمه‌ی غلامرضا ورهرام؛ تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۴.
- ۹۱- شیرازی، تقی‌الدین محمد، جرون‌نامه، به شماره‌ی میکروفیلم ۴۰۹۵؛ تهران، کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه تهران.
- ۹۲- صادقی، سیدناصر، ویژگی‌های زیستی ریخت‌شناسی ماهیان جنوب؛ تهران، نقش مهر، ۱۳۸۰.
- ۹۳- صفوی، سید یحیی، مقدمه‌ای بر جغرافیای نظامی ایران؛ ج ۱؛ تهران، دانشگاه امام حسین (ع)، ۱۳۶۸.
- ۹۴- عباس پور، درآگاهی، شهر سبز؛ سیرجان، افسر، ۱۳۸۵.
- ۹۵- عبدالامیر، محمدامین: منافع انگلیسی‌ها در خلیج فارس، ترجمه‌ی علی میر سعید قاضی؛ تهران: زرین، ۱۳۷۶.
- ۹۶- عبدالامیر، محمدامین، منافع بریتانیا در خلیج فارس، ترجمه‌ی علی رجبی یزدی؛ تهران، بی‌آ، ۱۳۷۰.
- ۹۷- عبداللّهی، محمد و صمدی، بهمن، حیات فرهنگی استان هرمزگان؛ بندرعباس، انتشارات اداره‌ی کل فرهنگ و هنر استان هرمزگان، بی‌تا، مصور.
- ۹۸- عزتی، عزت‌الله، جغرافیای نظامی ایران؛ تهران: امیرکبیر، ۱۳۶۸.
- ۹۹- غفاری، احمد، توانمندی‌های اقتصادی استان هرمزگان و راهنمای سرمایه‌گذاری خارجی؛ تهران، استانداری هرمزگان، ۱۳۸۳.
- ۱۰۰- فرامرزی، احمد، کریم خان زند و خلیج فارس، به کوشش حسن فرامرزی؛ تهران، بی‌آ، ۱۳۴۶.
- ۱۰۱- فرامرزی، احمد، عُمان، با مقدمه‌ی دکتر باستانی پاریزی؛ قم، همسایه، ۱۳۸۳.
- ۱۰۲- فرامرزی، عبدالرحمن، خاطرات استاد عبدالرحمن فرامرزی، به کوشش حسن فرامرزی؛ تهران، دستان، ۱۳۷۷.
- ۱۰۳- فرامرزی، عبدالرحمن، رشحات قلم؛ به کوشش رحیم سعیدی؛ تهران، مشعل آزادی، ۱۳۵۳.

- ۱۰۴- فرصت‌الدوله شیرازی، سید محمد نصیر، **آثار العجم**؛ تهران، فرهنگسرا، ۱۳۶۲.
- ۱۰۵- فسایی شیرازی، حسن‌بن‌حسن، **فارس‌نامه‌ی ناصری**، تصحیح و تحشیه‌ی منصور رستگار فسایی؛ تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۷.
- ۱۰۶- فلسفی، نصرالله، **تاریخ روابط ایران و اروپا در دوره‌ی صفویه**؛ تهران، چاپخانه‌ی ایران، ۱۳۱۶.
- ۱۰۷- فلسفی، نصرالله، **زندگی شاه عباس اول**؛ تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۴۵.
- ۱۰۸- فلور، ویلم، **اختلاف تجاری ایران و هلند و بازرگانی هلند در عصر افشاریان و زندیان**، ترجمه‌ی ابوالقاسم سری؛ تهران: توس، ۱۳۷۱.
- ۱۰۹- فلور، ویلم، **اشرف افغان در تختگاه اصفهان**، ترجمه‌ی ابوالقاسم سری؛ تهران، توس، ۱۳۶۵.
- ۱۱۰- فلور، ویلم، **جستارهایی از تاریخ اجتماعی ایران (شورش شیخ احمد مدنی در لارستان و گرمسیرات ۱۷۳۳-۱۷۳۰ م.)**، ترجمه‌ی ابوالقاسم سری؛ تهران، توس، ۱۳۷۱.
- ۱۱۱- فلور، ویلم، **حکومت نادر شاه به روایت منابع هلندی**، ترجمه‌ی ابوالقاسم سری؛ تهران، توس، ۱۳۶۹.
- ۱۱۲- فلور، ویلم، **هلندیان در جزیره‌ی خارک**، ترجمه‌ی ابوالقاسم سری؛ تهران، توس، ۱۳۷۰.
- ۱۱۳- فلور، ویلم، **اولین سفرای ایران و هلند (شرح سفر موسی بیگ سفیر شاه عباس به هلند و سفرنامه‌ی یان اسمیت سفیر هلند به ایران)**، به کوشش داریوش مجلسی و حسین ابوترابیانی؛ تهران، کتابفروشی طهوری، ۱۳۵۶.
- ۱۱۴- فلور، گراهام: **ژئوپولیتیک ایران**، ترجمه‌ی عباس مخیر؛ تهران، نشر مرکز، ۱۳۷۱. فیگوئروا، دن گارسید سیلوا، **سفرنامه‌ی دن گارسیا فیگوئروا (سفیر پادشاه اسپانیا در دربار شاه عباس اول)**، ترجمه‌ی غلامرضا سمیعی؛ تهران: نشر نو، ۱۳۶۳.
- ۱۱۵- قائم مقامی، جهانگیر: **اسناد فارسی، عربی و ترکی در آرشیو ملی پرتغال درباره‌ی هرموز و خلیج فارس**؛ تهران، بی‌آ، ۱۳۵۴.
- ۱۱۶- قائم مقامی، جهانگیر، **بحرین و مسایل خلیج فارس**؛ تهران: کتابفروشی طهوری، ۱۳۴۱.
- ۱۱۷- کاتبی، علی (۹۷۰ ه.ق): **مرآت الممالک**، سفرنامه‌ای به خلیج فارس، هند، ماوراءالنهر و ایران، ترجمه‌ی محمود تفضیلی؛ تهران، بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۵۵.
- ۱۱۸- کارری، جملی، **سفرنامه‌ی جملی کارری**، ترجمه‌ی عباس نخجوانی و عبدالعلی کارنگ؛ تبریز، اداره کل فرهنگ و هنر آذربایجان شرقی، ۱۳۴۸.
- ۱۱۹- کازرونی، محمدابراهیم، **تاریخ بنادر و جزایر خلیج فارس**، به تصحیح منوچهر ستوده؛ تهران، مؤسسه‌ی فرهنگی جهانگیری، ۱۳۶۷.
- ۱۲۰- کاظمی، علی اصغر، **ابعاد حقوقی حاکمیت ایران در خلیج فارس**؛ تهران، وزارت امور خارجه، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌الملل، ۱۳۶۸.
- ۱۲۱- کتیه‌ی داریوش اول، شاهنشاه هخامنشی، کنار آبراهی که به امر وی در مصر کنده شد (D Zc).

- ۱۲۲- کرزن، جرج ناتائیل: **ایران و قضیه‌ی ایران**، ترجمه‌ی وحید مازندرانی، غلامعلی؛ تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۴۹.
- ۱۲۳- کسروی، احمد، **تاریخ پانصد ساله‌ی خوزستان**؛ تهران، گوتنبرگ، ۱۳۳۳.
- ۱۲۴- کمپفر، انگلبرت: **سفرنامه‌ی کمپفر**، ترجمه‌ی کیکاوس جهان‌داری؛ تهران: خوارزمی، ۱۳۶۰.
- ۱۲۵- کوبورسی، آتیف: **نفت، صنعت و توسعه در کشورهای شورای همکاری خلیج فارس**، گروه مترجمین نشر قومس، زیر نظر همایون الهی؛ تهران: قومس، ۱۳۶۹.
- ۱۲۶- گرومون رای، استفان: **چالش برای قدرت و ثروت در جنوب ایران از ۱۷۵۰ تا ۱۸۵۰ میلادی**، ترجمه‌ی حسن زنگنه؛ قم: همسایه، ۱۳۷۸.
- ۱۲۷- **گزارش مطالعات آب‌های زیرزمینی جزیره‌ی قشم**، کارشناسان آب منطقه‌ی هرمزگان؛ بی‌جا، بی‌تا.
- ۱۲۸- گرشمن، رمان: **ایران از آغاز تا اسلام**، ترجمه‌ی محمد معین؛ تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب، انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۵۵.
- ۱۲۹- گوتشمید، آلفرد فُن: **تاریخ ایران (ممالک همجوار آن از زمان اسکندر تا انقراض اشکانیان)**، ترجمه‌ی کیکاووس جهان‌داری؛ تهران: بنگاه ترجمه و نشر، ۲۵۳۶/۱۳۵۶.
- ۱۳۰- لاکهارت، لارنس: **شهرهای نامی ایران**، ترجمه‌ی حسین سعادت نوری؛ اصفهان: عرفان، بی‌تا.
- ۱۳۱- لاکهارت، لارنس: **نادرشاه**، ترجمه و اقتباس مشفق همدانی؛ تهران: ابن سینا و صفی‌علیشاه، ۱۳۳۱.
- ۱۳۲- **لسترینج: جغرافیای تاریخی سرزمین‌های خلافت شرقی**، ترجمه‌ی محمود عرفان؛ تهران: علمی فرهنگی، ۱۳۷۲.
- ۱۳۳- لوفت، پاول: **ایران در عصر شاه عباس دوم**، ترجمه‌ی کیکاوس جهان‌داری؛ تهران، کتابخانه‌ی تخصصی وزارت امور خارجه، ۱۳۸۰.
- ۱۳۴- مارکو پولو، **سفرنامه‌ی مارکو پولو**، ترجمه‌ی سید منصور سجادی و آنجلادی جوانی رومانو؛ تهران: گویش، ۱۳۶۳.
- ۱۳۵- ماهیار نوایی، یحیی: **کتاب‌شناسی ایران**؛ ۹ جلد، تهران: مؤسسه‌ی مطالعات و تحقیقات فرهنگی (پژوهشگاه)، ۱۳۷۱.
- ۱۳۶- مجتهدزاده، پیروز، **جغرافیای تاریخی خلیج فارس**؛ تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۵۴.
- ۱۳۷- مجتهدزاده، پیروز: **کشورها و مرزها در منطقه‌ی ژئوپلتیک خلیج فارس**، ترجمه و تنظیم محمدرضا ملک محمدی نوری؛ تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه، ۱۳۵۲.

- ۱۳۸- مجتهدزاده، پیروز: **شیخ‌نشین‌های خلیج فارس**، ۱ جلد؛ تهران: نشر عطایی، ۱۳۴۹.
- ۱۳۹- **مجموعه مقالات خلیج فارس**؛ تهران: مرکز مطالعات خلیج فارس و ارت امور خارجه، ۱۳۶۹.
- ۱۴۰- **مجموعه مقالات خلیج فارس**؛ تهران: مرکز مطالعات خلیج فارس وزارت امور خارجه، ۱۳۷۲.
- ۱۴۱- **مجموعه مقالات خلیج فارس**؛ تهران: مرکز مطالعات خلیج فارس وزارت امور خارجه، ۱۳۷۳.
- ۱۴۲- **مجموعه مقالات خلیج فارس**؛ تهران: مرکز مطالعات خلیج فارس وزارت امور خارجه، ۱۳۷۶.
- ۱۴۳- **مجموعه مقالات سمینار «پرسی مسائل خلیج فارس» (تهران، اردیبهشت ماه ۱۳۶۷)**؛ تهران: وزارت امور خارجه‌ی جمهوری اسلامی ایران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، ۱۳۶۸.
- ۱۴۴- **مجموعه مقالات همایش سدیدالسلطنه و خلیج فارس**، سازمان میراث فرهنگی استان هرمزگان؛ بهمن، ۱۳۸۱.
- ۱۴۵- **حبوبی اردکانی، حسین: تاریخ مؤسسات تمدنی جدید در ایران**؛ تهران: سبزان، ۱۳۸۴.
- ۱۴۶- مدنی، احمد: **محاكمه‌ی خلیج فارس نویسان**؛ تهران: توس، ۱۳۵۷.
- ۱۴۷- مرتضوی، سیدمحمد و نیکبخت، محمد ناصر: **سیمای هرمزگان**؛ بندرعباس، استانداری هرمزگان، ۱۳۷۱.
- ۱۴۸- مرعشی صفوی، میرزا محمد خلیل: **مجمع‌التواریخ در انقراض سلسله‌ی صفویه وقایع بعد تا سال ۱۲۰۷ هـ ق**، تصحیح عباس اقبال؛ تهران: کتابفروشی طهوری و سنایی، ۱۳۶۲.
- ۱۴۹- مستوفی، حمدالله، **نزهت القلوب**، به کوشش محمد دبیرسیاقی؛ تهران: طهوری، ۱۳۳۶.
- ۱۵۰- مسعودی، ابوالحسن علی‌بن حسین: **مروج الذهب و معادن الجواهر**، ترجمه‌ی ابوالقاسم پاینده؛ تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ج ۲، ۱۳۷۸.
- ۱۵۱- مشکور، محمدجواد: **جغرافیای تاریخی ایران باستان**؛ تهران: دنیای کتاب، ۱۳۷۱.
- ۱۵۲- مشکور، محمدجواد: **خلیج فارس**، مجموعه مقالات، تهران.
- ۱۵۳- مشیزی، میرزا سعید: **تذکره‌ی صفویان کرمان**، مقدمه و تحشیه‌ی ابراهیم باستانی پاریزی؛ تهران: علمی، ۱۳۶۹.
- ۱۵۴- مصاحب، غلامحسین، **دائرةالمعارف فارسی**؛ تهران: جیبی، فرانکلین، ۱۳۴۵.
- ۱۵۵- ملک‌زاده، علی: **جغرافیای تاریخی و سیاسی خلیج فارس**؛ تهران: بی‌ا، ۱۳۳۳.
- ۱۵۶- موحد، جمیل: **بستک و خلیج فارس**؛ بی‌جا: مؤلف، ۱۳۸۲.

- ۱۵۷- موحد، محمدعلی: **مبائغهی مستعار**؛ تهران: نشر کارنامه، ۱۳۸۰.
- ۱۵۸- مورگان، دیوید: **ایران در قرون وسطی**، ترجمه‌ی عباس مخبر؛ تهران: طرح نو، ۱۳۷۳.
- ۱۵۹- موسوی نامی اصفهانی، میرزا صادق: **تاریخ گیتی گشا**، با مقدمه‌ی سعید نفیسی؛ تهران: اقبال، ۱۳۶۳.
- ۱۶۰- میریان، عباس: **جغرافیای تاریخی خلیج و دریای پارس**؛ خرمشهر: کتابفروشی میریان، ۱۳۳۸.
- ۱۶۱- میلر، جودیت و میلر، وی لوری: **صدام حسین و بحران خلیج فارس**، احمد قاضی؛ تهران: زرین، ۱۳۷۹.
- ۱۶۲- **نامه‌های شگفت‌انگیز از دوران صفویه و افشاریه**، ترجمه‌ی بهرام فره‌وشی؛ تهران: مؤسسه‌ی علمی اندیشه‌ی جوان، ۱۳۷۰.
- ۱۶۳- نصیری، محمدابراهیم زین‌العابدین: **دستور شهریاران (سال‌های ۱۱۰۵-۱۱۱۰ هـ ق. پادشاهی سلطان حسین صفوی)**، به کوشش محمد نادر نصیری مقدم؛ تهران: بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار، ۱۳۷۲.
- ۱۶۴- نظام‌السلطنه، مافی: **خاطرات نظام‌السلطنه مافی**؛ تهران: بی‌جا، بی‌تا.
- ۱۶۵- **نقشه‌های جغرافیایی و اساد تاریخی خلیج فارس**؛ تهران: مؤسسه‌ی جغرافیایی و کارتوگرافی سحاب، ۱۳۶۸.
- ۱۶۶- نوایی، عبدالحسین: **اسناد و مکاتبات سیاسی از سال ۱۱۰۵ تا ۱۱۳۵ هـ ق**؛ تهران: مؤسسه‌ی مطالعات و تحقیقات فرهنگی وابسته به وزارت فرهنگ و آموزش عالی، ۱۳۶۳.
- ۱۶۷- نوایی، عبدالحسین: **کریم خان زند**؛ تهران: ابن سینا با همکاری فرانکلین، ۱۳۴۴.
- ۱۶۸- نوربخش، حسین: **ایرانیان دریانورد**؛ تهران: شرکت کشتیرانی جمهوری اسلامی ایران، بی‌تا.
- ۱۶۹- نوربخش، حسین: **بندر گنگ**؛ بی‌جا: بی‌جا، ۱۳۷۴.
- ۱۷۰- نوربخش، حسین: **بندر لنگه در ساحل خلیج فارس**؛ بی‌جا: بی‌جا، بی‌تا.
- ۱۷۱- نوربخش، حسین: **بندر لنگه شهر دریانوردان و کشتی‌سازان**؛ بی‌جا: چاپخانه‌ی علامه طباطبایی، ۱۳۷۴.
- ۱۷۲- نوربخش، حسین: **پژوهشی پیرامون صید دریا و آبریان**؛ تهران: امیرکبیر، ۱۳۷۰.
- ۱۷۳- نوربخش، حسین: **خلیج فارس و جزایر ایرانی**؛ تهران: کتابخانه‌ی سنایی، ۱۳۶۱.
- ۱۷۴- نوگست، جفری و توماس، تئودور: **بحرین و خلیج فارس**، همایون الهی؛ تهران: قومس، ۱۳۶۹.
- ۱۷۵- نهجیری، عبدالحسین: **جغرافیای تاریخی شهرها**؛ تهران: وزارت آموزش و پرورش (سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی)، ۱۳۷۰.
- ۱۷۶- هدایت، رضاقلی‌خان: **روضه‌الصقای ناصری**؛ تهران: کتابفروشی مرکزی، پیروز و خیام، ۱۳۳۹.

- ۱۷۷- وادلا، رامی: **خلیج فارس در عصر استعمار**، ترجمه‌ی شفیق جوادی؛ تهران: کتاب سحاب، ۱۳۶۴.
- ۱۷۸- واسیلیف، آکسی: **مشعل‌های خلیج فارس**؛ تهران: شرکت سهامی کتاب‌های جیبی، ۱۳۵۸.
- ۱۷۹- وان در کرسی، دیرک: **شاردن و ایران (تحلیلی از اوضاع ایران در قرن هفدهم میبادی)**، ترجمه‌ی دکتر اخوان تقوی؛ تهران: فروزان روز، ۱۳۸۰.
- ۱۸۰- وثوقی، محمدباقر: **تاریخ خلیج فارس و ممالک همجوار**؛ تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها، ۱۳۸۴.
- ۱۸۱- وحیدقزوینی، محمدطاهر: **عباسنامه یا شرح زندگی ۲۲ ساله‌ی شاه عباس ثانی (۱۰۵۲ ات ۱۰۷۳ هـ ق)**، تصحیح ابراهیم دهقان؛ اراک: کتابفروشی اراک، ۱۳۲۹.
- ۱۸۲- ورجاوند، پرویز: **سفرنامه‌ی جنوب**؛ تهران: بی‌جا، ۱۳۵۱.
- ۱۸۳- ویسوففر، یوزف: **ایران باستان**، ترجمه‌ی مرتضی ثاقب‌فر؛ تهران: ققنوس، ۱۳۷۷.
- ۱۸۴- ویلسن، سر آرنولد تالبوت (۱۸۸۴- ۱۹۴۰): **خلیج فارس**، ترجمه‌ی محمد سعیدی؛ تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب، انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۴۸ و ۱۳۶۶.
- ۱۸۵- یاقوت الحموی، یاقوت بن عبدالله، **معجم البلدان**؛ تهران، اسدی، ۱۳۶۵.
- ۱۸۶- یغمایی، اقبال: **خلیج فارس**؛ تهران: انتشارات اداره کل نگارش وزارت فرهنگ و هنر، ۱۳۵۲.
- ۱۸۷- ناصر خسرو، ابومعین حمیدالدین، سفرنامه، تصحیح دکتر محمد دبیرسیاقی، انتشارات زوار، تهران، ۱۳۳۵.
- ۱۸۸- آلتاریوس، آدام، سفرنامه، ترجمه‌ی حسین کردبچه، تهران، ۱۳۶۳.

۲-۲- عربی

- ۱۸۹- صالح، محمدالعباد: **دورالقواسم فی خلیج العربی (۱۸۲۰-۱۷۷۲ میلادی)**؛ بغداد: مطبعه العانی، ۱۹۷۶.
- ۱۹۰- کامله بنت الشیخ، عبدالله بن علی القاسمی: **تاریخ لنجه / ننگه**؛ امارات المتحدہ العربی: بی، ۱۹۹۲.
- ۱۹۱- لوریمر، ج.ج: **دلیل الخلیج (القسم الجغرافی)**؛ لبنان: دارالعربیہ الطباعه و النشر و التوزیع، ۱۳۶۸.
- ۱۹۲- لوریمر، ج.ج: **دلیل الخلیج**؛ دوحه: طبع علی التفقه الشیخ احمدبن علی آل ثانی؛ ۱۹۶۷.
- ۱۹۳- مایلز، س.ب: **الخلیج بلدانه و قبائله**؛ عمان: وزارت التراث القومي و الثقافه، ۱۴۰۲ هـ ق.
- ۱۹۴- میرزا محمد، علیرضا: **الخلیج الفارس عبر القرون و الامصار**، من منشورات مجمع الادب و الفن الايراني؛ تهران: ۱۳۵۵/۲۵۳۵.

۱۹۵- ویلسون، سر آرنولد: **تاریخ الخلیج**، ترجمه‌ی امین عبدالله؛ عُمان: ۱۴۰۲ ه.ق.

۲-۳- منابع انگلیسی

- ۱۹۶- Boxer, Charles Ralph: **commentaries of Roy Fryer de Andrade**; without place: Rutledge & Sons, ۱۹۳۰.
- ۱۹۷- Carre, Abbe: **The Travels of the Abbe Carre in India & the New East ۱۶۷۲ to ۱۶۷۴**; without place: without publication, ۲th Series, No X Cill Issued for ۱۹۴۸.
- ۱۹۸- Delgrave, Sir Charles: **The Pirate CoastY** Beirut; Lipralrie DU Lebanon, ۱۹۷۲.
- ۱۹۹- Floor, William: **Safavid Government Institutions**; California: Mazda Publishers Inc, ۲۰۰۱.
- ۲۰۰- Franklin, William: **Observations Made on a Tour from Bengal to Persia in the Years ۱۴۸۹-۷۷** Tehran: Tehran Imperial Org. for Social Services, ۱۹۷۶.
- ۲۰۱- Fryer John: **East India & Persia**; without place: without publication, ۱۹۱۲.
- ۲۰۲- Kelly. J. B: **British & Persian Gulf (۱۷۹۵- ۱۸۸۰)**; London: Oxford at the Clarendon Press, ۱۹۶۸.
- ۲۰۳- Matthew, Rudolph: **The Politics of Trade in Safavis Iran (Silk for Silver ۱۶۰۰- ۱۷۳۰)**; London: Cambridge Studies in Islamic Civilization, ۱۹۹۹.
- ۲۰۴- Milles, S. B.: **The Countries & Tribes of the Persian Gulf**, with a new introduction by J. B. Kelly; London: Frank Co, ۱۹۶۰.
- ۲۰۵- **The Cambridge History of Iran, Vo II v**; London: Cambridge University Press, ۱۹۹۱.
- ۲۰۶- **Tucson, Penel**: The Records of British Residency & Agencies in Persian Gulf, **London: India Office Records, ۱۹۷۲.**

۴-۲- مجله‌ها

- ۱- **بندر و دریا**، انتشارات سازمان بنادر و کشتیرانی، شماره‌ی ۱، فروردین‌ماه ۱۳۶۴.
- ۲- **بندر و دریا**، انتشارات سازمان بنادر و کشتیرانی، شماره‌ی ۲، خردادماه ۱۳۶۴.
- ۳- **بندر و دریا**، انتشارات سازمان بنادر و کشتیرانی، شماره‌ی ۳، شهریورماه ۱۳۶۴.
- ۴- **بندر و دریا**، انتشارات سازمان بنادر و کشتیرانی، شماره‌ی ۴، آبان‌ماه ۱۳۶۴.
- ۵- **بندر و دریا**، انتشارات سازمان بنادر و کشتیرانی، شماره‌ی ۵، اسفندماه ۱۳۶۴.
- ۶- **بندر و دریا**، انتشارات سازمان بنادر و کشتیرانی، شماره‌ی ۶، فروردین‌ماه ۱۳۶۵.

- ۷- بندر و دریا، انتشارات سازمان بنادر و کشتیرانی، شماره‌ی ۷، خردادماه ۱۳۶۵.
- ۸- بندر و دریا، انتشارات سازمان بنادر و کشتیرانی، شماره‌ی ۸، شهریورماه ۱۳۶۵.
- ۹- بندر و دریا، انتشارات سازمان بنادر و کشتیرانی، شماره‌ی ۹، آبان‌ماه ۱۳۶۵.
- ۱۰- بندر و دریا، انتشارات سازمان بنادر و کشتیرانی، شماره‌ی ۱۰، بهمن‌ماه ۱۳۶۵.
- ۱۱- بندر و دریا، انتشارات سازمان بنادر و کشتیرانی، شماره‌ی ۱۱، تیرماه ۱۳۶۶.
- ۱۲- بندر و دریا، انتشارات سازمان بنادر و کشتیرانی، شماره‌ی ۱۲، شهریورماه ۱۳۶۶.
- ۱۳- بندر و دریا، انتشارات سازمان بنادر و کشتیرانی، شماره‌ی ۱۳، دی‌ماه ۱۳۶۶.
- ۱۴- بندر و دریا، انتشارات سازمان بنادر و کشتیرانی، شماره‌ی ۱۴، بهمن‌ماه ۱۳۶۶.
- ۱۵- بندر و دریا، انتشارات سازمان بنادر و کشتیرانی، شماره‌ی ۱۵، خردادماه ۱۳۶۷.
- ۱۶- بندر و دریا، انتشارات سازمان بنادر و کشتیرانی، شماره‌ی ۱۶، مهرماه ۱۳۶۶.
- ۱۷- بندر و دریا، انتشارات سازمان بنادر و کشتیرانی، شماره‌ی ۱۷، فروردین‌ماه ۱۳۶۷.
- ۱۸- بندر و دریا، انتشارات سازمان بنادر و کشتیرانی، شماره‌ی ۱۸، آذرماه ۱۳۶۷.
- ۱۹- بندر و دریا، انتشارات سازمان بنادر و کشتیرانی، شماره‌ی ۱۹، بهمن‌ماه ۱۳۶۷.
- ۲۰- بندر و دریا، انتشارات سازمان بنادر و کشتیرانی، شماره‌ی ۲۰، فروردین‌ماه ۱۳۶۸.
- ۲۱- بندر و دریا، انتشارات سازمان بنادر و کشتیرانی، شماره‌ی ۲۱، خردادماه ۱۳۶۸.
- ۲۲- بندر و دریا، انتشارات سازمان بنادر و کشتیرانی، شماره‌ی ۲۲، مهرماه ۱۳۶۸.
- ۲۳- بندر و دریا، انتشارات سازمان بنادر و کشتیرانی، شماره‌ی ۲۳، آبان‌ماه ۱۳۶۸.
- ۲۴- بندر و دریا، انتشارات سازمان بنادر و کشتیرانی، شماره‌ی ۲۴، آذرماه ۱۳۶۸.
- ۲۵- بندر و دریا، انتشارات سازمان بنادر و کشتیرانی، شماره‌ی ۲۵، بهمن‌ماه ۱۳۶۸.
- ۲۶- بندر و دریا، انتشارات سازمان بنادر و کشتیرانی، شماره‌ی ۲۶، فروردین‌ماه ۱۳۶۹.
- ۲۷- بندر و دریا، انتشارات سازمان بنادر و کشتیرانی، شماره‌ی ۲۷، شهریورماه ۱۳۶۹.
- ۲۸- بندر و دریا، انتشارات سازمان بنادر و کشتیرانی، شماره‌ی ۲۸، مهرماه ۱۳۶۹.
- ۲۹- بندر و دریا، انتشارات سازمان بنادر و کشتیرانی، شماره‌ی ۲۹، دی‌ماه ۱۳۶۹.
- ۳۰- بندر و دریا، انتشارات سازمان بنادر و کشتیرانی، شماره‌ی ۳۰، اسفندماه ۱۳۶۹.
- ۳۱- بندر و دریا، انتشارات سازمان بنادر و کشتیرانی، شماره‌ی ۳۱، خردادماه ۱۳۷۰.
- ۳۲- بندر و دریا، انتشارات سازمان بنادر و کشتیرانی، شماره‌ی ۳۲، مهرماه ۱۳۷۰.
- ۳۳- بندر و دریا، انتشارات سازمان بنادر و کشتیرانی، شماره‌ی ۳۳، مهر و آبان‌ماه ۱۳۷۰.
- ۳۴- بندر و دریا، انتشارات سازمان بنادر و کشتیرانی، شماره‌ی ۳۴، دی‌ماه ۱۳۷۰.
- ۳۵- بندر و دریا، انتشارات سازمان بنادر و کشتیرانی، شماره‌ی ۳۵، اسفندماه ۱۳۷۰.
- ۳۶- بندر و دریا، انتشارات سازمان بنادر و کشتیرانی، شماره‌ی ۳۶، تیرماه ۱۳۷۱.
- ۳۷- بندر و دریا، انتشارات سازمان بنادر و کشتیرانی، شماره‌ی ۳۷، شهریور و مهرماه ۱۳۷۱.
- ۳۸- بندر و دریا، انتشارات سازمان بنادر و کشتیرانی، شماره‌ی ۳۸، آبان و آذرماه ۱۳۷۱.
- ۳۹- بندر و دریا، انتشارات سازمان بنادر و کشتیرانی، شماره‌ی ۳۹، اسفندماه ۱۳۷۱.
- ۴۰- بندر و دریا، انتشارات سازمان بنادر و کشتیرانی، شماره‌ی ۴۰، اردیبهشت‌ماه ۱۳۷۲.

- ۴۱- بندر و دریا، انتشارات سازمان بنادر و کشتیرانی، شماره‌ی ۴۱ و ۴۲، مرداد و شهریورماه ۱۳۷۲.
- ۴۲- بندر و دریا، انتشارات سازمان بنادر و کشتیرانی، شماره‌ی ۴۳ و ۴۴، آبان و آذرماه ۱۳۷۲.
- ۴۳- بندر و دریا، انتشارات سازمان بنادر و کشتیرانی، شماره‌ی ۴۵ و ۴۶، بهمن و اسفندماه ۱۳۷۲.
- ۴۴- بندر و دریا، انتشارات سازمان بنادر و کشتیرانی، شماره‌ی ۴۷ و ۴۸، اردیبهشت و خردادماه ۱۳۷۳.
- ۴۵- بندر و دریا، انتشارات سازمان بنادر و کشتیرانی، شماره‌ی ۴۹ و ۵۰، شهریور و مهرماه ۱۳۷۳.
- ۴۶- بندر و دریا، انتشارات سازمان بنادر و کشتیرانی، شماره‌ی ۵۱ و ۵۲، بهمن و اسفندماه ۱۳۷۳.
- ۴۷- بندر و دریا، انتشارات سازمان بنادر و کشتیرانی، شماره‌ی ۵۳ و ۵۴، خرداد و تیرماه ۱۳۷۴.
- ۴۸- بندر و دریا، انتشارات سازمان بنادر و کشتیرانی، شماره‌ی ۵۵ و ۵۶، آذر و دی‌ماه ۱۳۷۴.
- ۴۹- بندر و دریا، انتشارات سازمان بنادر و کشتیرانی، شماره‌ی ۵۷ و ۵۸، اسفندماه ۱۳۷۴ و فروردین‌ماه ۱۳۷۵.
- ۵۰- فصلنامه‌ی تحقیقات جغرافیایی (علمی- تحقیقاتی) گروه جغرافیایی بنیاد پژوهش‌های اسلامی، آستان قدس رضوی.

۵-۲- مقاله‌ها

۱. اسدی، بیژن: خلیج فارس از دیدگاه آمار و ارقام، ۱ جلد؛ تهران، وزارت امور خارجه، ۱۳۶۸.
۲. افتخاریان، محمد حسین: شرح احوال و خلاصه‌ی آثار سدیدالسلطنه، مجموعه مقالات همایش سدیدالسلطنه و خلیج فارس؛ بندرعباس: بهمن ۱۳۸۱.
۳. افشار سیستانی، ایرج: جایگاه فرهنگی، تاریخی و راهبردی دریای پارس؛ گلپنک، سال ۳، ش ۳ و ۴، بهار و تابستان ۱۳۸۲.
۴. اقبال آشتیانی، عباس: سیراف قدیم؛ یادگار، ج ۲، ش ۴.
۵. اقبال آشتیانی، عباس: قسمتی از ماجرای خلیج فارس؛ یادگار، ج ۴، ش ۱ و ۲ و ۳ و ۴.
۶. امینی، رضا: بندرعباس؛ اطلاعات ماهانه، ج ۲، ش ۷.
۷. بلگواد، هارالد ولوینتین: ماهیان خلیج فارس، مخیر بابا و اسمعیل اعتماد؛ تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۷۷.
۸. بهزادی، حسن: بهره‌برداری از منابع نفت خلیج فارس، ۱ جلد؛ تهران: بی‌نا، ۱۳۴۵.
۹. بیگدلی، حسعلی: بررسی اوضاع اقتصادی کشورهای عربی حوزه خلیج فارس و روابط بازرگانی آن‌ها با هم، ۱ جلد؛ تهران: وزارت برنامه و بودجه، ۱۳۶۴.

۱۰. تجارت و تجارت‌خانه‌های خارجی در بندرعباسی در دوره‌ی صفوی، همایش بررسی تحولات تاریخی ایران در عصر صفوی؛ بندرعباس: آبان ۱۳۸۵.
۱۱. باستانی پاریزی، محمدابراهیم: **هلال طلایی؛ لپنگ**، سال ۱، ش ۱، بهار ۱۳۷۹.
۱۲. برخوردارزاده، اسحاق: **سدیدالسلطنه و بندرعباس**، مجموعه مقالات همایش سدیدالسلطنه و خلیج فارس؛ بندرعباس: بهمن ۱۳۸۱.
۱۳. حبیبی، احمد: **از فارس شناسی تا هرمزگان شناسی؛ صبح ساحل**، ش ۵۱۹، اردیبهشت ۱۳۷۶.
۱۴. حبیبی، احمد: **بندر لنگه بندر مروارید؛ صبح ساحل**، ش ۵۰۳، مهر ۱۳۷۵.
۱۵. حبیبی، احمد: **بندر لنگه در منابع و مآخذ؛ صبح ساحل**، ش ۵۰۵، مهر ۱۳۷۵.
۱۶. حبیبی، احمد: **بندر لنگه را بهتر بشناسیم؛ خبر شیراز**، ش ۳۷۰۵، مرداد ۱۳۷۳.
۱۷. حبیبی، احمد: **تاریخ و فرهنگ بستک؛ صبح ساحل**، ش ۶۲-۵۶۰، اردیبهشت و خرداد.
۱۸. حبیبی، احمد: **خلیج فارس؛ صبح ساحل**، ش ۴۷۰، خرداد ۱۳۷۵.
۱۹. حبیبی، احمد: **راه بستک؛ صبح ساحل**، ش ۳۳، شهریور ۱۳۶۵.
۲۰. حبیبی، احمد: **فین؛ صبح ساحل**، ش ۵۱۵، آبان ۱۳۷۵.
۲۱. حبیبی، احمد: **کتابشناسی هرمزگان؛ صبح ساحل**، ش ۴۶، آذر ۱۳۶۵.
۲۲. حبیبی، احمد: **نقش آب در زندگی مردم؛ کیهان (ویژه‌ی بستک)**، ش ۲۱۵، مرداد ۱۳۷۶.
۲۳. حبیبی، احمد: **نقد و معرفی کتاب سرزمین‌های شمالی پیرامون خلیج فارس و دریای عمان؛ صبح ساحل**، ش ۵۶۰، اردیبهشت ۱۳۷۶.
۲۴. حبیبی، احمد: **نقدی بر کتاب تاریخ جهانگیریه و بنی عباسیان بستک؛ میلاد لارستان**، ش ۱، فروردین ۱۳۷۲.
۲۵. حبیبی، احمد: **هرمزگان در آثار سدیدالسلطنه**، مجموعه مقالات همایش سدیدالسلطنه و خلیج فارس؛ بندرعباس: بهمن ۱۳۸۱.
۲۶. حسین‌زاده، همایون: **اطلس نرم‌تنان خلیج فارس؛ مؤسسه‌ی تحقیقات شیلات ایران**، ۱۳۷۹.
۲۷. خان ملک سیستانی: **جزایر بحرین؛ اطلاعات ماهانه**، ج ۱، ش ۱.
۲۸. خطیب‌زاده، محمد: **بررسی تحولات تاریخی ایران در عصر صفوی**، همایش بررسی تحولات تاریخی ایران در عصر صفوی؛ بندرعباس: آبان ۱۳۸۵.
۲۹. خطیب‌زاده، محمد: **تاریخچه‌ی پوشاک در استان هرمزگان؛ گلپنگ**، سال ۴، ش ۹، پائیز ۱۳۸۳.
۳۰. دلاز، اولیور سیریلی فریزر: **توفان خلیج فارس، بازی شش خاندان**، ترجمه‌ی سادالله مبرشی و محسن مؤیدی، ۱ جلد؛ تهران: اطلاعات، ۱۳۶۶.
۳۱. دوازده امامی، سید محسن: **خلیج فارس یا عربی؟؛ فصلنامه‌ی فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی دریچه**، شماره‌ی ۱۲، زمستان ۱۳۸۵.
۳۲. راست، نیکلا: **سیراف و افسانه‌ی پرواز کیکاووس؛ اطلاعات ماهانه**، ج ۴، ش ۷.
۳۳. زارعی، ابراهیم: **دیدگاه‌ها، بررسی جنگ خلیج فارس**، ۱ جلد؛ تهران: دانشگاه علامه طباطبایی، ۱۳۷۳.

۳۴. سایانی، بندرعباس: **بندرعباس در صد و بیست سال پیش**؛ گلپنگ، سال ۱، ش ۱، بهار ۱۳۷۹.
۳۵. سلطانی، سلطانعلی: **کویت (گوشه‌ای از خلیج فارس)**؛ دانش، سال ۳.
۳۶. صبوری، محمد: **جاسک دروازه‌ی خلیج فارس و تحولات آن در عصر صفوی**، همایش بررسی تحولات تاریخی ایران در عصر صفوی؛ بندرعباس: آبان ۱۳۸۵.
۳۷. طباطبایی، محیط: **جرون - گامبرون - بندرعباس**؛ گوهر، سال ۳، ش ۲، اردیبهشت ۱۳۵۴.
۳۸. عباسی دَمشهری، رحمت‌الله: **اولین اسکله‌ی بندرعباس**؛ ندای هرمزگان، سال ۱۳، ش ۸۷۰، اردیبهشت ۱۳۸۴.
۳۹. عباسی دَمشهری، رحمت‌الله: **جویش و پویش آب در هرموزیا به گاه صفویان**، همایش بررسی تحولات تاریخی ایران در عصر صفوی؛ بندرعباس: آبان ۱۳۸۵.
۴۰. عباسی دَمشهری، رحمت‌الله: **نساجی در هرمزگان**؛ ندای هرمزگان، سال ۱۱، شماره‌ی ۹۰۰-۸۹۹، تیر ۱۳۸۴.
۴۱. عیسی، غلامرضا: **صفویه در گذر تاریخ**، همایش بررسی تحولات تاریخی ایران در عصر صفوی؛ بندرعباس: آبان ۱۳۸۵.
۴۲. فرامرز، احمد: **بنادر جنوب**؛ تقدم، سال ۱.
۴۳. قائدی، راضیه: **سدیدالسلطنه**، مجموعه مقالات مجموعه مقالات همایش سدیدالسلطنه و خلیج فارس؛ بندرعباس: بهمن ۱۳۸۱.
۴۴. کاظمی، علی‌اصغر: **ابعاد حقوقی حاکمیت ایران در خلیج فارس**، ۱ جلد؛ تهران: وزارت امور خارجه، ۱۳۶۸.
۴۵. کریستال، جیل: **نفت و سیاست در خلیج فارس**، ترجمه‌ی ناهید سلامی و شاپور جورکش؛ تهران: مؤسسه‌ی مطالعات تاریخ معاصر ایران، ۱۳۷۸.
۴۶. کمال، حمیرا: **فرهنگ و هنر در عصر صفوی**، همایش بررسی تحولات تاریخی ایران در عصر صفوی؛ بندرعباس: آبان ۱۳۸۵.
۴۷. لکه‌پارت، لورنس: **خلیج فارس (دروازه جنوبی ایران)**، ترجمه‌ی علی جواهر کلام؛ جهان‌نو، سال ۱.
۴۸. لکه‌پارت، لورنس: **یادداشت‌های تاریخی (سخنی چند در تاریخ خلیج، جنگ‌های ایران در عمان)**؛ پیمان، سال ۳.
۴۹. لوایی، منصور: **بندرلنگه در عصر مشروطیت**؛ گلپنگ، سال ۴، ش ۹، پاییز ۱۳۸۳.
۵۰. مجتهد زاده، پیروز: **نظام دگرگون‌شونده‌ی جهانی و آثارش در منطقه‌ی خلیج فارس**؛ تهران: روزنامه‌ی اطلاعات، شماره‌ی ۲۰۵۵۰، ۲۳ مرداد ۱۳۷۴.
۵۱. محیط طباطبایی، محمد: **نکته‌ای چند درباره‌ی بحرین**؛ نشریه‌ی وزارت امور خارجه، دوره‌ی دوم، ش ۱۰.
۵۲. محیی، عبدالصمد: **سدیدالسلطنه و تألیفات او**، مجموعه مقالات همایش سدیدالسلطنه و خلیج فارس؛ بندرعباس: بهمن ۱۳۸۱.
۵۳. مرادی شهدادی، جعفر: **هرمزگان خلیج فارس و جزایر در عصر صفوی**، همایش بررسی تحولات تاریخی ایران در عصر صفوی؛ بندرعباس: آبان ۱۳۸۵.

۵۴. مفخم، محسن: **مسقط و بسنگی‌های تاریخی آن با تاریخ؛** بررسی‌های تاریخی، سال ۳، ش ۲، ۱۳۴۷.
۵۵. ملک، احمد: **نقدی بر کتاب بندرعباس و خلیج فارس،** مجموعه مقالات همایش سدیدا السلطنه و خلیج فارس؛ بندرعباس: بهمن ۱۳۸۱.
۵۶. نفیسی، سعید: **خلیج فارس در متون یونانی و لاتین و تازی،** نشریه‌ی وزارت امور خارجه، دوره‌ی دوم، ش ۸.
۵۷. نوربخش، حسین: **اصطلاحات رایج دریایی در خلیج فارس؛** گلپننگ، سال ۳، ش ۳ و ۴، بهار و تابستان ۱۳۸۲.
۵۸. نوربخش، حسین: **جزیره‌ی قشم و خلیج فارس،** ۱ جلد؛ تهران: امیرکبیر، ۱۳۶۹.
۵۹. نوربخش، حسین: **نقش خورشید و ستارگان در دریانوردی ایرانیان؛** بندر و دریا، سال ۲۱، ش ۲، آبان ۱۳۷۵.

کتیبه‌ی داریوش اول، شاهنشاه هخامنشی کنار آبراهی که به امر وی در مصر کنده شد (D Zc)

بند ۳ - داریوش شاه گوید: من پارسی هستم. از پارس، مصر را گرفتم. فرمان کندن این آبراه را دادم.^(۲) از رودخانه‌ی ای به نام نیل، که در مصر جاری است، تار دریایی که از پارس می‌رود. پس از آن این آبراه کنده شد، چنان که فرمان دادم. کشتی‌ها از مصر از وسط این آبراه به سوی پارس روانه شدند، چنان که مرا میل بود.

۳- تحلیل برخی از منابع مقاله کتاب شناسی خلیج فارس

به دلیل اهمیت موضوع، لازم است برای روشن شدن سابقه‌ی تاریخی نام «خلیج فارس»، ابتدا نگاهی داشته باشیم به سه دسته از منابع بابلی - یونانی، عربی - اسلامی و اروپایی و از آن میان به بررسی و تحلیل اجمالی سه کتاب:

۱- جغرافیای تاریخی خلیج فارس ۲- تاریخ تمدن اسلام ۳- ایران و قضیه‌ی ایران می‌پردازیم.

۱-۳- منابع بابلی و یونانی

دکتر پیروز مجتهدزاده در فصل اول کتاب ارزشمند خود «جغرافیای تاریخی خلیج فارس» می‌گوید: «قدیمی‌ترین قومی که مطالعه‌ی زمین را به طور جدی آغاز کردند، بابلی‌ها بودند و در آثاری که از دوهزار و پانصد سال پیش بر جای نهاده‌اند، زمین را صفحه‌ی مسطحی فرض کردند، مُحاط در رودخانه‌ی آب شور (خلیج فارس) که آشوریان آن را نارمَرْتو = Nar Marratu می‌نامیدند. دلیل چنین تصویری، محدودیت اطلاعات جغرافیایی آنان بود که جهان را عبارت از سرزمین‌های واقع در اطراف بابل و پایین رود نیل و رود دجله می‌دانستند و از دریاها، فقط خلیج فارس را می‌شناختند که در مجاورت آن سرزمین واقع بود.

پس از بابلی‌ها، جغرافی دانان یونان قدیم که آثار آنان در واقع مبنای پیدایش آثار بزرگ علمی در شرق و غرب عالم محسوب می‌شود، جهان را عبارت از خشکی مستطیل شکلی مرکب از سه قاره‌ی اروپا و افریقا و آسیا فرض می‌کردند. ابوریحان محمد بن احمد بیرونی در کتاب ارزشمند «التفهیم لأوائل صناعة التنجیم» ضمن شرح تقسیماتی که تا آن زمان در مورد زمین متداول بود، درباره‌ی تقسیمات یونانیان می‌نویسد: «و یونانیان را قسمتی است سه گانه به خلاف، و آن چنان است که زمین را دو پاره کردند. آن چه سوی مشرق بود به اطلاق، ایسیا (آسیا) نام کردند و آنچه سوی مغرب بود در دریای شام، او را به دو پاره کردم، یکی به سوی جنوب نامش لوبیه (لیبی) و اندر او سیاهان و گندم گوناگون اند. و دیگر سوی شمال نامش اوربی (اروپا) و اندر او سپیدان و سرخان اند. چون ایسیا که پاره‌ی مشرقی است، بسیار بار چند دو پاره‌ی مغربی بود، عراق و پارس و خراسان را از آن جدا کردند و «ایسیا خرد» نام کردند و آنچه ماند «ایسیای بزرگ».

چهار دریایی که از دریای بزرگ کناری (اقیانوس) منشعب می‌دانستند عبارت بود از:

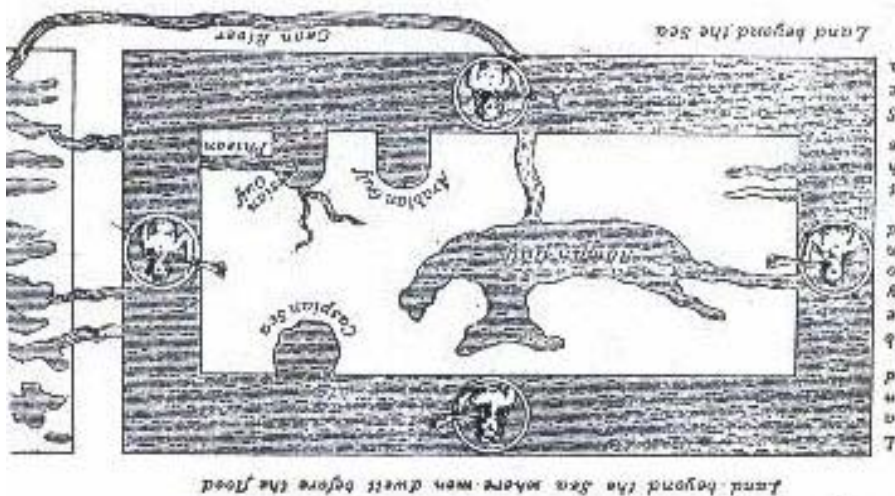
۱- دریای متوسط یا خلیج روم Roman Golf (دریای مدیترانه)

۲- دریای خزر Caspian Sea

۳- خلیج عربی Arabian Golf (دریای سرخ امروزی)

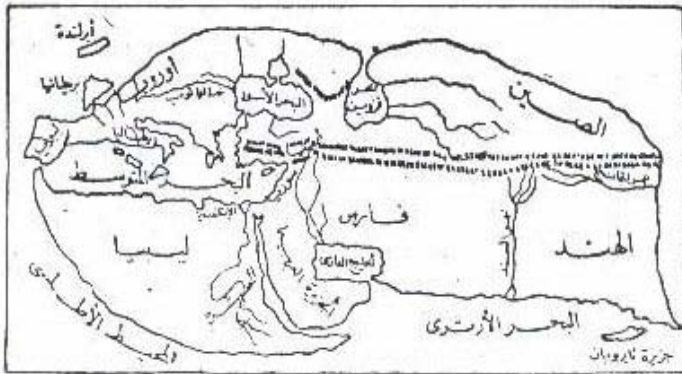
۴- خلیج فارس Persian Golf

چنین تقسیم‌بندی جغرافیایی‌ای را که مدت‌ها اساس کار علمی دانشمندان جهان بود، در آثار بسیاری از دانشمندان بزرگ یونان قبل از میلاد می‌توان جستجو کرد. از آن جمله در آثار طالس ملیطی Thales Melitus که حدود سال‌های ۵۴۶ تا ۶۴۰ قبل از میلاد می‌زیست، آنآکسی ماندر Anaxi Mender که در سال‌های بین ۵۴۶ تا ۶۱۲ ق.م زندگی می‌کرد، کوسمال ایندیکوپلیوتس Casmias Indico Pleutes (۵۳۵ ق.م)، هکاتوس Hecataus (۵۰۰ ق.م). اراتوستن Eratosthenes (۲۰۰ ق.م) و بالاخره استرابو Strabo که مقارن میلاد مسیح می‌زیست و به پدر جغرافیا معروف است. (نقشه‌های ۲ و ۳).

(نقشه‌ی ۱) جهان در نقشه‌ی کوسماس ایندیکوپلیوتس. متن انگلیسی به نقل از جلد اول کتاب «چگونگی اختلاف کشورها» How countries differ از سری «لیونینگ جئوگرافی» Living Geography تألیف الزوت Ellsworth ناشر مک میلان، چاپ نیویورک ۱۹۳۶ (اقتباس از اطلس خلیج فارس، ناشر کارتوگرافی سحاب، چاپ تهران، ۱۳۹).

در این نقشه، اقیانوس جهانی بر گرد قاره‌ی مستطیل شکل نمایش داده می‌شود که چهار دریا از اقیانوس جهانی منشعب شده است به نام‌های خلیج روم، خلیج عربی، خلیج فارس و دریای خزر.

(نقشه‌ی ۲) جهان از نظر استرابو. متن عربی به نقل از کتاب «دانش کارتوگرافی (علم الخرائط)»، تألیف دکتر محمد عبدالکریم صبحی از انتشارات دانشگاه قاهره، ۱۹۶۶.

۲-۳- منابع عربی - اسلامی

جرجی زیدان محقق و دانشمند عرب لبنانی در قرن نوزدهم میلادی در چند جای کتاب خود «تاریخ تمدن اسلام» از خلیج فارس یاد کرده است که به آن‌ها اشاره می‌کنیم:

۱- اسناد فارسی، عربی و ترکی (در آرشیو ملی پرتغال درباره‌ی هرموز و خلیج فارس) جلد یکم، دکتر جهانگیر قائم مقامی، تهران مهرماه ۱۳۵۴، ستاد بزرگ ارتشاران (تاریخ و آرشیو نظامی).

۲- ... همین که در سال ده هجری پیغمبر (ص) رحلت فرمود، سراسر شبه جزیره‌ی عربستان تحت نفوذ مسلمانان بود و پیغمبر (ص) در زندگی خود مشاهده فرمود که حکومت اسلام از شمال به تبوک و ایله، از جنوب به کرانه‌های یمن، از مشرق به «خلیج فارس» و از مغرب به دریای سرخ توسعه یافته است (جرجی زیدان، ۱۳۴۵، ص ۱۲).

۳- ... مملکت عباسی به بیست اقلیم (استان) شرقی و هفت اقلیم غربی تقسیم می‌شد، از این قرار:

هفت اقلیم غربی عبارت بودند از: دیار عرب (عربستان) جزایر و نواحی خلیج فارس، دیار مغرب (ممالک شما آفریقا، مصر، شام، جزایر مدیترانه و سواحل آن) (جرجی زیدان، ۱۳۴۵، ص ۲۴۸).

... خوزستان واقع در قسمت شرقی عراق میان فارس و عراق، از طرف شمال به عراق عجم (جبال) از مشرق به فارس و اصفهان، از مغرب به عراق عرب و از جنوب به خلیج فارس محدود است (جرجی زیدان، ۱۳۴۵، ص ۲۵۳).

... مجرای رود دجله در سابق غیر از مجرای امروزی آن بوده است، به قسمی که از بغداد تا مداین به طرف جنوب می آمد و از آن جا به دیر عاقول و گرگر و مازایار می گذشت. سپس رو به مغرب گذارده به شکل عمودی تا فم الصلح و واسط سیر می کرد و از آن پس در مرداب و باتلاق «بطائح» می افتاد و به فرات می پیوست و در نزدیکی بصره به دجله العوراء بر می خورد و کنار آبادان به خلیج فارس می ریخت... (جرجی زیدان، ۱۳۴۵، ۲۸۹).

... نخستین ساکنان امپراتوری اسلامی، مردمی سامی بوده اند و مسکن آنان از دجله کنار بین النهرین به طرف شمال شرقی تا سوریه و العریش و دریای سرخ به طرف مغرب و کرانه های یمن و حَضْر موت تا جنوب و خلیج فارس و دریای عمان یا طرف مشرق امتداد می یافت و این نواحی عبارت اند از بین النهرین، عراق، سوریه، فلسطین، شبه جزیره ی سینا و شبه جزیره ی عربستان (جرجی زیدان، ۱۳۴۵، ص ۸۷۱).

... دوره ی طلایی حکومت اسلامی همانا در روزگار خلفای نخستین عباسی بود که با تدبیر وزیران ایرانی به خصوص برمکیان کارها سامان میگرفت. در زمان آن خلفا و آن وزیران مملکت اسلام توسعه یافت و به قسمت اعظم دنیای آن روز دست یافت؛ به این قسم که از طرف مشرق به هند، از طرف مغرب به اقیانوس اطلس، از طرف شمال به دریای خزر و سیبری و از طرف جنوب به خلیج فارس و کشور نوبه رسید (جرجی زیدان، ۱۳۴۵، ص ۸۱۴) و بازرگانان مسلمان، بر همه ی دریاها مسلط بودند، به گونه ای که در قرن چهارم هجری از راه خشکی و دریا از کرانه ی خلیج فارس و افریقا و حبشه و یمن تا کرانه ی هند و چین تجارت می کردند (جرجی زیدان، ۱۳۴۵، ص ۹۰۳).

از قرن سوم و چهارم هجری، چندین اثر جغرافیایی مهم در دست است که گوشه های تاریکی از علم جغرافیای آن زمان را روشن می سازد. آن چه در این آثار به وضوح و صراحت بیان شده، این است که دریای فارس را شامل همه ی آب های جنوب آسیا و جنوب غربی آن فرض کرده و آن را دریایی عظیم و بین قاره ای می دانستند و دریاهای هند، چین، سند، عرب، عمان و خلیج فارس، احمر و عقبه را نیز هر یک جزئی از آن دریای بزرگ می شمردند.

سهراب، جغرافیا نویس مسلمان ایرانی که در قرن سوم هجری می زیست، در صفحه ۵۹ کتاب «عجائب الأقالیم السبعة إلى نهایة العماره» می نویسد: «بحر فارس و هو البحر الجنوبي الكبير». یعنی: «دریای فارس همان دریای عظیم جنوب است».

در آثار قرن چهارم هجری از فرضیه‌ی مزبور، با روشنی بیشتری صحبت می‌شود. به ویژه نقشه‌هایی که در کتاب‌های این قرن ترسیم شده، منظور جغرافیایی فوق را با صراحت و روشنی تمام ارائه می‌دارد.

از جمله‌ی آثار مهم این قرن، یکی کتاب «صور الأقالیم» ابی زید بلخی است که گویا حدود سال ۳۲۱ هجری به رشته‌ی تحریر درآمده و ناجی زیدالدین عراقی در کتاب «تَطَوُّرُ الخَطِّ العَرَبِيِّ» (چاپ بغداد، ۱۹۶۸، ناشر مطبوعات المجمع العلمي العراقي) نقشه‌ی آن را از کتاب اقتباس کرده است که در آن دو دریای عظیم فارس و روم به روشنی و وضوح نشان داده می‌شود و در سواحل دریای فارس از بحر الزنج، بحر حبشه، بحر قلزم، بحر فارس و بحر الهند به صورت نام‌های محلی یاد می‌گردد و دو جزیره‌ی خارک و اوال (بحرین فعلی) را مشخص کرده است. همچنین سرزمین‌های اطراف آن دریای عظیم را بلاد الزنج، الحبشه، النجد، الشّام، دیارالعرب، خوزستان، فارس، کرمان و بلادالسند نام می‌دهد. (مجتهد زاده، پیروز، ۱۳۵۴، صص ۲۲ و ۲۳).

۳-۳- منابع اروپایی

... از قدیم‌ترین ایام، خلیج فارس به تناوب وضع نیک و ممتازی در صحنه‌ی تاریخ احراز کرده است. نثارخوس دریاسالار اسکندر در سفر معروف خود به سال ۳۲۵-۶ پیش از میلاد، که از دهانه‌ی سند تا مصب رود دجله را سیر کرده و شرح همه‌ی خصوصیات ساحلی خلیج فارس، از جزایر و لنگرگاه‌های آن در دفترچه‌ی دریانوردی او درج شده بود و هنوز هم اثر خط سیر او را می‌توان سراغ کرد (جورج.ن کرزن، ج ۲، ص ۴۷۸).

۳-۴- خلیج فارس در آثار نویسندگان

جرج گرژن در صفحه ۴۷۸، جلد دوم کتاب «ایران و قضیه‌ی ایران» می‌نویسد: «نویسندگانی که راجع به خلیج فارس کتاب نوشته‌اند، زیاد نیستند، اما من قسمتی از فهرست منابع خود را به نویسندگانی اختصاص می‌دهم که مستقیماً یا غیرمستقیم در این باب مطلبی نوشته‌اند. لذا مطالب بسیاری را درباره‌ی خلیج فارس می‌توان در کتاب‌های زیر یافت:

- ۱- نویسنندگان قدیم: استخری، مقدسی، ادیسی، ابن بطوطه، عبدالرزاق، لودویگوری، وارتما.
  - ۲- از نویسندگان میانه: پورکاس، پی، دلاواله، هربرت، برادران شرلی، ماندلسلو، تاورنیه، شاردن، ته و نوت، سن سون، لوپرن.
  - ۳- نویسندگان جدید: دوپره، کی‌نر، موریه، اوزلی، باکینگهام، فریزر، الکساندر، بی‌نینک، گلداسمید، استک.
- و همچنین، گزارش‌های علمی و رسی دولت بریتانیا و حکومت هند و تشریفات متعدد این کشور درباره‌ی این خلیج با نام «خلیج فارس» مطالبی نوشته‌اند (جورج، ن. گرژن، ج ۲، ص ۴۷۸).

۴- نتیجه‌گیری

بر طبق مستندات ذکر شده در مقاله، در می‌یابیم خلیجی که در جنوب ایران واقع شده، از دو هزار و پانصد سال پیش «خلیج پارس» یا «دریای پارس» نام داشته و این نام در همه‌ی زبان‌های زنده‌ی جهان از کهن‌ترین زمان پذیرفته شده است؛ همچنین ملت‌های جهان آن را به زبان‌های خود «خلیج فارس» خوانده و در منابع جغرافیایی و تاریخی‌شان ثبت کرده‌اند. منابعی که در این کتابشناسی ارائه شده، مؤید این موضوع مهم تاریخی و سیاسی است.

یادداشت‌ها

- ۱- نک به ص ۱۹، متن سنگ نوشته.
- ۲- برای کسب اطلاعات بیشتر راجع به تاریخ حفر این آبراه به کتاب «تمدن هخامنشی» تألیف آقای علی سامی، جلد اول صفحه ۱۷۵ مراجعه شود.